

людей с особыми потребностями». По полученным статистическим данным более одной четвертой части подростков с аутизмом имеют шансы адаптироваться к более сложным социальным условиям взрослой жизни.

Ключевые слова: аутизм, социализация, профессиональность, подросток, ситуация, среда.

The paper highlights the features of adolescence in individuals suffering from autistic spectrum disorders. Analysis of studies Ukrainian, Polish, Russian scientists in this field. Analysis of research revealed the following variations: puberty begins later than in healthy adolescents; deviation hormonal development lag in growth and weight. The above changes may provoke deficits of nervous system - seizures and endocrine pathology. As these issues for people of this age were insufficiently researched, the work was first raised questions apply research results autism spectrum disorders children on physiological and psychological characteristics when they reach adolescence. The features of the patients are characteristic of this age: the fear associated with the school, academic achievement, the fear associated with the definition of its own place in a group of peers, as well as associated with sexual needs; complications associated with eating: anorexia, bulimia; different dependence; destructive behavior, crime and suicide attempts, excessive aggression; mental disorders - depression. In this paper, represented by the article's author first developed a classification of causes of factors that reduce the signs of socialization of adolescents with autistic disorder spectra. As a result, you can identify the components of complications socialization adolescents with disabilities: fear, hostility, depression, aggressive behavior, inadequate self-esteem, passive, dependent on external circumstances. As a successful example of overcoming such situations is to stay sick teens "in a day care center for people with disabilities." According to the statistical data of more than one-quarter of the teenagers with autism have a chance to adapt to more complex social conditions of adulthood.

Keywords: autism, socialization, professionalism, teenager, situation, environment.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014 р.

Статтю прийнято до друку 20.11.2014 р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Шульженко Д.І.

УДК 376-056.26:159.942

РОЛЬ ЕМОЦІЙ У СПІЛКУВАННІ ДІТЕЙ В УМОВАХ МОВЛЕННЄВОГО ДИЗОНТОГЕНЕЗУ

Мартиненко І.В.

кандидат психологічних наук, доцент

Важливим аспектом психологічного вивчення спілкування є діагностика стану засобів його реалізації, комунікативних умінь.

Проблема спілкування широко представлена в психолого-педагогічних дослідженнях різних напрямів (Г.М.Андрєєва, 1980; О.О.Бодальов, 1983; Л.С.Виготський, 1968; Л.М.Галігузова, 1978; І.М.Горєлов, 2009; І.А.Зимня, 1997; Є.П.Ільїн, 2012; Я.Л.Коломінський, 1976; В.М.Куніцина, О.М.Леонтьєв, 1981; М.І.Лісіна, 1986; Б.Ф.Ломов, 1981; В.С. Мухіна, 1986; А.Г.Рузька, 1989; О.М.Шахнарович, 1979; Д.Б.Ельконін, 1971 тощо).

Частина дослідників висвітлює проблеми генезису спілкування, інші - різні аспекти формування його засобів та операцій. Дослідники зазначають, що засобами спілкування виступають конкретні операції, спрямовані на реалізацію спілкування. За визначенням М.І.Лісіної "під засобами спілкування розуміються ті операції, за допомогою яких дитина будує свої дії спілкування і вносить свій вклад у взаємодію з іншою людиною" [9, с.57]. В концепції генезису спілкування виділено три основні категорії засобів спілкування: 1) виразні рухи або експресивно-мімічні засоби; 2) предметно-дійові засоби; 3) мовлення [9].

Узагальнюючи наукові дані, можна стверджувати, що спілкування розглядається як комунікативна діяльність, що має свої структурні компоненти (І.А.Зимня, 1997; О.М.Леонтьєв, 1981; М.І.Лісіна, 1986; Д.Б.Ельконін, 1971); як інформаційний процес, що полягає у здійсненні та підтриманні межіндивідуального зв'язку (Г.М.Андрєєва, 1980; І.М.Горєлов, 2009; Є.П.Ільїн, 2012); як двосторонній процес комунікації та інтеракції (взаємодії) (Я.Л.Коломінський, 1976; В.М.Мясищев, 1970). При цьому зарубіжні дослідники велику увагу приділяють вивченню інтерактивної сторони спілкування, тобто взаємодії між людьми.

У психоаналітичній теорії взаємодії між людьми розглядаються, насамперед, як емоційно-конфліктні (Х.Кохут, 1985; А.Фрейд, 1973; Х.Хартман, 1958; Т.С.Паучант, С.А.Дюмас, 1991). Прихильники біхевіоризму у процесі взаємодії людей виводять на перший план зовнішні аспекти поведінки і важливим мотиваційним компонентом поведінки вважають потяг- сильний стимул, що спонукає до дії (Н.Міллер, Дж.Доллард, 1941; А.Бандура, Р.Валтерс, 1965). Питання взаємодії людей розглядалось також в гуманістичній теорії. Зокрема, А. Маслоу визнавав, що потреби високого рівня можуть бути реалізовані засобами інших людей. Він зазначав, що особистість, що самоактуалізується, залучена до причинних зв'язків і відносин [13].

Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень спілкування свідчить про важливість і взаємообумовленість понять "взаємини" і "спілкування". Ще В.М.Мясищев говорив про те, що "в спілкуванні виражаються відносини людини з їх різною активністю, вибірковістю, позитивним чи негативним характером. Спілкування обумовлене

життєвою необхідністю, але характер його, активність, обсяг, визначаються відношенням, взаєминами" [12, с. 114.]. Я.Л.Коломенський розрізняє спілкування і взаємини як відповідно зовнішню і внутрішню сторони міжособистісної взаємодії: "Зовнішня, видима сторона – це процес спілкування як серія мовленнєвих і немовленнєвих дій; внутрішня, невидима – це потреба, мотиви, інтереси, почуття - все те, що змушує людей спілкуватися і заради чого вони це роблять [7, с.7].

Нині неможливо розглядати спілкування і взаємини окремо, оскільки "взаємовідносини, з одного боку, реалізуються і проявляються у процесі спілкування, представляючи собою його мотиваційну основу [7, с.7], а з іншого боку, відносини між комунікантами завжди впливають на характеристики цього процесу [2]. У зв'язку з цим, низка авторів наголошує на необхідності вивчення взаємин в тісному зв'язку із спілкуванням, оскільки одне не може бути зрозуміле без іншого (Г.М.Андрєєва, 1980; Є.С.Кузьмін, 1967; В.М.Мясищев, 1970; Т.А.Рєпіна, 1988). При цьому всі вказують на особливу роль емоцій у встановленні і розвитку взаємовідносин індивідів, а також і спілкування.

Вивчаючи зв'язок емоцій з діяльністю, О.М.Леонт'єв (1999) зазначав, що емоції виконують роль сигналів, вони не несуть інформації про зовнішні зв'язки і взаємини об'єктів. Особливість емоцій полягає у тому, що вони безпосередньо відображають відносини між мотивом і діяльністю. На відміну від афектів, емоції здатні регулювати діяльність відповідно до очікуваних обставин [10]. Щодо діяльності спілкування в більшості досліджень йдеться про один з проявів емоційного розвитку - емпатії.

Емпатією найчастіше називають розуміння почуттів іншого, афективний зв'язок з іншим, розуміння стану людини або групи людей; емоційну ідентифікацію; здатність усвідомлювати переживання інших людей, передбачити наслідки своєї поведінки [4].

Проблема вивчення емпатії як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях представлена двома підходами. З одного боку, вона розглядається у зв'язку з моральними і естетичними почуттями (О.О. Бодальов, 1994; Т.П. Гаврилова, 1975; Г.О. Ковальов, 1996; Г.Д. Кошелева, 1997; Я.З. Неверович, 1974; тощо), а з іншого боку - як один з аспектів людських відносин (Л.І.Божович, 1986; О.М.Васильєва, 1994; Л.П.Виговська, 1991; В.К.Котирло, 1979; Ю.А. Менджеричька, 1998; О.А. Сорокоумова, 2012).

На думку психологів (Т.П.Гаврилова, 1980; Д.Б.Паригін, 1971; В.С.Собкін, 1975; Л.П.Стрелкова, 1994) генезис емпатії взаємопов'язаний із спілкуванням з самого раннього віку. У результаті постійної взаємодії, спілкування між дитиною і дорослим, до кінця першого року життя формується синтонність, як "зараження" відповідним емоційним станом іншого. Саме в формі синтонності проявляються перші, нестійкі симпатії, які складаються на підставі насиченого і частого ситуативно-особистісного спілкування (Г.М.Бреслав, 1990). Емоційне "зараження" стає відправною точкою емпатійного процесу, який "запускає" процес співпереживання.

Дослідники зазначають, що з раннього дитинства, опановуючи різними видами діяльності, формами взаємин з іншими людьми, дитина засвоює велику кількість соціальних еталонів як зразків-регуляторів поведінки. Взаємодіючи з іншими людьми, однолітками, вступаючи в різні взаємини, дитина починає використовувати етичні еталони поведінки (правила і норми поведінки, справедливі - несправедливі вчинки).

Швидкість формування ставлення до еталонів, на думку Т.Д.Марцинковської, залежить від психодинамічних особливостей дитини (від емотивності, емпатійності), а також від особливостей її спілкування з оточуючими [11].

У зв'язку з емпатією психологи часто використовують термін «соціальні емоції» (О.В.Запорожець, 1974; О.Б.Конєва, 1997; С.Т.Дмитрієва, 1997), які мають провідне значення у формуванні особистості та вихованні соціально значущих рис: гуманності, чуйності, людяності тощо. На думку О.В.Запорожця, соціальні емоції - це здатність співпереживати, співчувати, включатися в емоційний стан іншої людини, тобто позитивна емпатія і є соціальною емоцією, яка виникає в діяльності та спілкуванні. Формування соціальних емоцій пов'язано з рефлексією в різних соціальних видах діяльності індивіда, включаючи спілкування[6].

Проблема зв'язку емоцій з спілкуванням має велике значення для психології. Дослідники (О.О.Бодальов, 1983; Л.П.Буєва, 1978; Я.Л.Коломенський, 1976; О.М.Леонт'єв, 1999; М.І.Лісіна, 1986; Б.Ф.Ломов, 1981; М.М.Обозов, 1997) відзначають, що емоції відіграють важливу роль у спілкуванні, оскільки є регуляторами діяльності, і виділяють у його структурі поміж трьох основних складових - емоційний компонент. Так, О.О.Бодальов виділяє праксичний, афективний, гностичний; Б.Ф.Ломов - регулятивний, афективний, інформаційний; Я.Л.Коломенський, М.М.Обозов - поведінковий, афективний, когнітивний; Л.П.Буєва виділяє виділяє раціональний, емоційний і вольовий взаємовплив у спілкуванні. Характерно те, що в усіх зазначених структурах взаємодії емоційний компонент є обов'язковим. Те, що афективність є атрибутом будь-яких відносин людей, свідчить, по-перше, про величезну роль емоцій в процесі спілкування і, по-друге, про нерозривність і взаємозв'язок емоцій і спілкування.

М.І.Лісіна зазначає, що цей зв'язок можливо простежити вже в дошкільному віці. Основи взаємозв'язку емоцій і спілкування закладаються з перших днів життя, що підтверджують дані про вплив спілкування на емоції,

про розвиток емоційної сфери в процесі спілкування. Відомо, що потреба в спілкуванні у людини є однією з провідних потреб з періоду дитинства, а отже, головним джерелом її емоцій і тим чинником, що впливає на весь емоційний склад особистості [9].

Як свідчать дослідження, у дошкільному віці взаємозалежність емоцій і взаємин виявляється більшою мірою в діяльності та спілкуванні з однолітками. Взаємовідносини, на думку Я.Л. Коломенського, обов'язково передбачають відповідні особистісні відносини, взаємність. Він вказує на те, що "найважливішою специфічною рисою міжособистісних відносин є їх упередженість, емоційна забарвленість" [7].

С.Т. Дмитрієва вважає, що "у становленні міжособистісних відносин покладена, насамперед, емоційна складова", що "вони виникають і складаються на основі певних почуттів, що народжуються у дітей по відношенню одна до одної" [5]. Взаємозалежність емоційного ставлення дитини до однолітка в умовах спілкування можна виявити в соціальних почуттях: симпатії, антипатії, співчутті, співпереживанні, емпатії, неприязні, ворожнечі тощо.

В.М. М'ясищев, розглядаючи взаємини як атрибут інформаційної і предметної взаємодії - спілкування, також вказував на те, що "міжособистісні відносини супроводжуються обміном емоційних станів, завдяки яким виникають і встановлюються емоційні контакти, виникає задоволеність від самої взаємодії" [12].

А.Г. Рузька, Л.П. Буєва та інші дитячі психологи підкреслюють, що "взаємини дітей у спілкуванні не можуть здійснюватися тільки на раціональній основі, вони неодмінно містять у собі всю гаму людських почуттів і пристрастей" [4], що "завдяки емоційному контакту у дитини виникає почуття комфорту, спільності з іншими дітьми", що природно і важливо для встановлення доброзичливих взаємовідносин між дітьми [4, с. 12].

Таким чином, за висновками вчених, емоційні переживання відповідають за загальну спрямованість взаємин. В процесі самих взаємин емоційні переживання символізують певне відношення суб'єкта до окремих умов, що сприяють або утруднюють спілкування. У взаєминах ми завжди виявляємо психологічні емоційні стосунки, які представляють собою цілісну систему індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система виражає особистий досвід людини і внутрішньо визначає її дії і переживання. Водночас, емоції дитини залежать від характеру її взаємин з навколишнім світом, людьми, від засвоєння суспільних цілей, моральних норм і правил поведінки.

На думку О.В. Запорожця, Г.Д. Кошелєвої, Я.З. Неверович, у зв'язку з розширенням кола спілкування, розвитком взаємин, розширенням емоційних проявів - формуванням складних людських емоцій - моральних почуттів, дитина поступово засвоює мотиви і соціально прийнятні норми людських відносин.

Вищезазначені автори зазначають, що емоційна чуйність в ситуаціях міжособистісної взаємодії грає величезну роль у встановленні і розвитку взаємин. Водночас психологи відзначають, що достатній рівень емоційної чуйності та емоційної ідентифікації відіграють вирішальну роль в спілкуванні дошкільнят [8]. Завдяки здатності розпізнавання емоцій, розвивається афективна залученість у стан іншого, що відбувається за "принципом зараження" і в результаті чого, встановлюється емоційний взаємозв'язок. Емоційна ідентифікація, заснована на моральній свідомості, морально-етичних нормах дитини може з'явитися потужним регулятором складних взаємин, визначити їх спрямованість, динаміку і результати. При цьому, саме спілкування дітей у дошкільному віці, його характер і спрямованість формують і розвивають емоційну сферу дитини, стимулює її особистісний розвиток.

Проблема взаємозв'язку емоцій, емпатії та спілкування широко представлена і в сучасних дослідженнях соціального інтелекту (К.А. Абульханова-Славська, 1986; Дж. Гілфорда, 1965; В.М. Куніцина, 1995; Р. Стернберг, 1983; І.В. Харітонова, 2006; А.Л. Южанінова, 1984). Вчені відносять емпатію до базових психічних якостей, що забезпечують комунікативну успішність і соціалізацію індивіда. Такий підхід переконує нас в правильності думок щодо високої значущості саме емоційної чуйності, емпатії в побудові людських відносин, міжособистісного спілкування, що в свою чергу забезпечує повноцінну соціалізацію надалі.

У зв'язку із зазначеним великий інтерес викликає проблема становлення та впливу на спілкування емоційної сфери дітей з тяжкими порушеннями мовлення, які характеризуються системним недорозвиненням (далі системні порушення мовлення - СПМ).

На сьогодні відомо, що комунікативна діяльність дітей із СПМ протікає специфічно, із затримкою, має свої особливості (Ю.Ф. Гаркуша, 2003; О.С. Грибова, 2002; Б.М. Гріншпун, 1988; К.В. Ковилова, 2011; В.В. Коржев'яна, 2003; І.С. Кривов'яз, 1996; І.П. Ляміна, 2006; О.С. Павлова, 1998; О.А. Слин'яко, 1992; Л.Г. Соловйова, 1996; Н.К. Усольцева, 2005; О.Г. Федосєєва, 1999 тощо). Одні автори порушення спілкування дітей з СНР пов'язують з первинним мовленнєвим дизонтогенезом, інші - з різними явищами психічного дизонтогенезу первинного і вторинного походження. При цьому у дітей із СПМ відмічають недостатню сформованість потреби в спілкуванні, обмежене використання вербальних засобів спілкування, недостатнє володіння комунікативними вміннями. Але аспекти використання експресивно-мімічних і наочно-дієвих засобів спілкування, ступінь сформованості невербальних комунікативних умінь у дітей із СПМ досі вивчені недостатньо.

Поміж нечисленних досліджень емоційної сфери дітей з мовленнєвими порушеннями слід відзначити

роботи Л.С.Волкової, 1993; С.Т.Дмитрієвої, 1998; Р.І.Мартінової, 1975; В.І.Селіверстова, 1985; О.С.Тихонової, 2008; Ю.Л.Фрейдін, 2001; І.А.Чистоградової, 2008; Л.М.Шипіціної, 1993; в яких автори відзначають недостатню самостійність, домінування негативних почуттів, підвищену схильність до стресових станів у дітей з різними варіантами мовленнєвого дизонтогенезу. Серед специфічних емоційних проявів дітей з СПМ вчені відмічають наявність логофобії і фіксованості на мовленнєвому дефекті різного ступеня вираженості.

С.Т.Дмитрієва (1997) зазначає, що в колективі дітей з мовленнєвими порушеннями дитина стає популярною в тому випадку, якщо володіє соціальними еталонами, покладеними в основі її поведінки, якщо вона має високий рівень знань і умінь для налагодження спілкування з однолітками, організації цікавої гри, а також якщо вона володіє певними якостями особистості, наприклад - відкритістю, доброзичливістю, спрямованістю на спілкування [5].

На думку автора, якостями, що перешкоджають високому статусу в колективі дітей з мовленнєвими порушеннями, є емоційна центрація, фіксація на негативних переживаннях і ігнорування оцінки інших. У поєднанні з емоційною холодністю або з агресією і завищеними домаганнями ці якості є найбільш характерними для ізольованих дітей. С.Т.Дмитрієва зазначає, що з віком зменшується кількість відкритих, високо емотивних дітей, які позитивно відносяться до навколишнього. Зменшується і кількість абсолютно закритих, емоційно центрованих хлопчиків. Водночас, зростає раціональність та емоційна відгородженість дітей з мовленнєвими порушеннями, збільшується прагнення до відокремлення або агресивного відстоювання свого внутрішнього світу[5].

Характеризуючи емотивність дітей з системним недорозвиненням мовлення старшого дошкільного віку, С.Т. Дмитрієва виділила 3 групи дітей.

1 група - діти з середнім і низьким порогом емотивності, для яких характерна закрита форма емоцій і високий ступінь емоційної центрації. Це, як правило, невпевнені, тривожні діти з негативними взаєминами і фрустрованою мотивацією до спілкування.

2 група - діти з відкритою формою емоцій та середньою емотивністю, для яких характерна яскраво виражена тенденція до домінування. Мотивація до спілкування у дітей цієї групи пов'язана не стільки з бажанням контактувати з однолітками, скільки з прагненням до лідерства. Ці дошкільники проявляють прагнення до активності, до успіху, бажання зайняти високе статусне місце. Їхнє негативне емоційне ставлення до оточуючих особливо яскраво проявляється в їх негативній реакції на успіх товаришів. Тому вони готові відмовитися навіть від привабливої гри, якщо головні ролі в ній дістаються іншим дітям.

Незадоволеність характером взаємин зі однолітками і своїм статусним місцем у групі призводить до агресивності і конфліктності таких дітей, що ще більше порушує їх спілкування з оточуючими, знижує їх статус в групі.

3 група - діти малоемотивні, з нерозвинутою мотивацією до спілкування, які не орієнтовані на однолітка, а тому - непопулярні в групі. Для них характерне емоційне прийняття оточуючих однолітків, хоча вони ніколи не є організаторами спілкування, а лише пасивно відгукуються на ініціативу інших. Їх емоційна центрація і небажання, невміння рахуватися зі станом іншої людини з часом починають грати все більш негативну роль при формуванні взаємовідносин з однолітками. Якщо в середній групі ці діти ще можуть стати популярними, то в старшій і підготовчій вони постійно займають найнижчі статусні місця в групі [5].

С.С.Тихонова вважає, що стан емоційної сфери дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення відрізняється від стану емоційної сфери дітей з нормальним мовленнєвим розвитком вищим рівнем тривожності, яка проявляється в ситуаціях, що моделюють відносини «дитина-дорослий»; вищим ступенем психоемоційної напруги; зниженим емоційним фоном; неухважністю дітей із ЗНМ до емоційного стану інших людей і, як наслідок, низькою емоційною чуйністю [14].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних досліджень емоційної сфери дітей з системними порушеннями мовлення свідчить про недостатній її розвиток, низьку емоційну чуйність дітей цієї категорії. Враховуючи дані сучасних психологічних досліджень, які переконливо довели високу значущість емоційної чуйності, емпатії для розвитку людських взаємин і ефективного спілкування, можна припустити, що порушення спілкування у дітей з СПМ пов'язані і з недостатністю соціальних емоцій, низькою емоційною чуйністю цих дітей. Незважаючи на наявність досліджень, що доводять недостатність розвитку емоційної сфери дітей з СПМ, ступінь взаємозв'язку порушень спілкування і емоційної сфери до сьогодні не встановлений.

У зв'язку з цим, ми вважаємо доцільним подальше системне дослідження комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з СПМ проводити з обов'язковим включенням завдань для вивчення взаємовпливу спілкування і емоційної чуйності, спілкування і розуміння емоцій, емпатії у дітей.

Література

1.Бодалев А.А. Личность и общение: Изб. труды - М.: Педагогика, 1983 - 271 с. **2. Бодалев А.А.** О взаимосвязи общения и отношения.// Вопросы психологии. 1994. №1. С. 122-127. **3. Бреслав Г.М.** Проблемы эмоциональной регуляции общения у

дошкольников. // Вопросы психологии. 1984. №3. С. 53-59. 4. [Бувца Л.П.](#) Человек: деятельность и общение. – Москва: Мысль, 1978. – 216 с. 5. [Дмитриева С.Т.](#) Влияние социальных эмоций на развитие общения детей дошкольного возраста: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.13 / С.Т.Дмитриева; МПГУ. М., 1997. – 19 с. 6. [Запорожец А.В.](#) [Неверович Я.З.](#) К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка. // Вопросы психологии. 1974. №6. С. 59-73. 7. [Коломенский Я.Л.](#) Психология взаимоотношений в малых группах. – Минск: Изд-во БГУ, 1976 -350 с. 8. [Конева О.Б.](#) Влияние социальных эмоций на процесс социализации детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук - М., 1997- 16 с. 9. [Лисина М.И.](#) Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986 - 143 с. 10. [Леонтьев А.А.](#) Психология общения: Учеб. пособие. – М.: Смысл, 1999. -365 с. 11. [Марцинковская Т.Д.](#) Детская практическая психология: учебник.– Москва: Гардарики, - 2000. – 255 с. 12. [Мясищев В.Н.](#) Проблема отношений человека и ее место в психологии. // Вопросы психологии. 1957. №5. С. 142-155. 13. [Салливан Г.](#), [Роттер Дж.](#), [Мишел У.](#) Теория межличностных отношений и когнитивные теории личности. – М., [Прайм-Еврознак](#), 2007. - 128 с. 14. [Тихонова Е. С.](#) Состояние эмоциональной сферы дошкольников с общим недоразвитием речи// Дефектология. -2008.-№3.-С. 39-47. 15. [Фрейдджер Роберт](#), [Фейдимен Джеймс.](#) Личность. Теории, упражнения, эксперименты.- СПб: Прайм-Еврозна, 2004.- 608 с. 16. [Hartmann.](#) Ego psychology and the Problem of adaptation. N-Y., 1958, P.26-27.

References

1. [Bodalev A.A.](#) Lichnost i obschenie: Izb. trudy - M.: Pedagogika, 1983 - 271 s. 2. [Bodalev A.A.](#) O vzaimosvyazi obscheniya i otnosheniya. // Voprosy psihologii. 1994. #1. S. 122-127. 3. [Breslav G.M.](#) Problemy emotsionalnoy regulyatsii obscheniya u doshkolnikov. // Voprosy psihologii. 1984. #3. S. 53-59. 4. [Bueva L.P.](#) Chelovek: deyatel'nost i obschenie. – Moskva: Myisl, 1978. – 216 s. 5. [Dmitrieva S.T.](#) Vliyanie sotsialnykh emotsiy na razvitie obscheniya detey doshkol'nogo vozrasta: Avtoref. dis. kand. psihol. nauk: 19.00.13 / S.T.Dmitrieva; MPG.U. M., 1997. – 19 s. 6. [Zaporozhets A.B.](#) [Neverovich Ya.Z.](#) K voprosu o genezise, funktsii i strukture emotsionalnykh protsessov u rebenka. // Voprosy psihologii. 1974. #6. S. 59-73. 7. [Kolomenskiy Ya.L.](#) Psihologiya vzaimootnosheniy v malyykh gruppah. – Minsk: Izd-vo BGU, 1976 -350 s. 8. [Koneva O.B.](#) Vliyanie sotsialnykh emotsiy na protsess sotsializatsii detey doshkol'nogo vozrasta: Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk - M., 1997- 16 s. 9. [Lisina M.I.](#) Problemy ontogeneza obscheniya. – M.: Pedagogika, 1986 - 143 s. 10. [Leontev A.A.](#) Psihologiya obscheniya: Ucheb. posobie. – M.: Smyisl, 1999. -365 s. 11. [Martsinkovskaya T.D.](#) Detskaya prakticheskaya psihologiya: uchebnik.– Moskva: Gardariki, - 2000. – 255 s. 12. [Myasishev V.N.](#) Problema otnosheniy cheloveka i ee mesto v psihologii. // Voprosy psihologii. 1957. #5. S. 142-155. 13. [Sullivan G.](#), [Rotter Dzh.](#), [Mishel U.](#) Teoriya mezlichnostnykh otnosheniy i kognitivnyye teorii lichnosti. – M., Praym-Evroznak, 2007. - 128 s. 14. [Tihonova E. S.](#) Sostoyanie emotsionalnoy sfery doshkolnikov s obshchim nedorazvitiem rechi// Defektologiya. -2008.-#3.-S. 39-47. 15. [Freydzher Robert](#), [Feydimen Dzheym.](#) Lichnost. Teorii, upravneniya, eksperimenty.- SPb: Praym-Evrozna, 2004.- 608 s. 16. [Hartmann.](#) Ego psychology and the Problem of adaptation. N-Y., 1958, R.26-27.

Мартиненко І.В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу

Стаття присвячена проблемі впливу емоцій на характер спілкування дітей із системними порушеннями мовлення. Спілкування розглядається з позицій діяльнісного підходу, як комунікативна діяльність, яка має структурну організацію і полягає у взаємодії двох і більше сторін. В аспекті взаємодії особлива увага приділяється впливу емоцій, емпатії на характер спілкування дітей і дорослих. У статті представлено аналіз психологічних досліджень, що розглядають генезис емоцій, їх взаємообумовленість із спілкуванням на різних етапах вікового розвитку. Аналіз спеціальних психологічних досліджень дозволив констатувати, що стан емоційної сфери дітей із системними порушеннями мовлення (СПМ) відрізняється від стану емоційної сфери дітей з нормальним мовленнєвим розвитком вищим рівнем тривожності та ступенем психоемоційної напруги, зниженим емоційним фоном, неухважністю дітей з СПМ до емоційного стану інших людей і, як наслідок, низькою емоційною чуйністю.

Ключові слова: емоції, емпатія, емоційна сфера, спілкування, діти з системними порушеннями мовлення.

Мартыненко И.В. Роль эмоций в общении детей в условиях речевого дизонтогенеза

Статья посвящена проблеме влияния эмоций на характер общения детей с системными нарушениями речи. Общение рассматривается с позиций деятельностного подхода, как коммуникативная деятельность, которая имеет структурную организацию и заключается во взаимодействии двух и более сторон. В аспекте взаимодействия особое внимание уделяется влиянию эмоций, эмпатии на характер общения детей и взрослых. В статье представлен анализ психологических исследований, рассматривающих генезис эмоций, их взаимообусловленность с общением на разных этапах возрастного развития. Анализ специальных психологических исследований позволил констатировать, что состояние эмоциональной сферы детей с системными нарушениями речи (СНР) отличается от состояния эмоциональной сферы детей с нормальным речевым развитием более высоким уровнем тревожности, более высокой степенью психоэмоционального напряжения, сниженным эмоциональным фоном, невниманием детей с СНР к эмоциональному состоянию других людей и, как следствие, низкой эмоциональной отзывчивостью.

Ключевые слова: эмоции, эмпатия, эмоциональная сфера, общение, дети с системными нарушениями речи.

Martynenko I.V. Influence of emotions on the communication of children with speech disorders

The article studies the influence of emotions on the character of the interactions of children with systemic speech disorders. Communication is considered from the standpoint of the activity approach as a communicative activity, which has certain organisational structure and lies in the interaction of two or more parties. Within interactional aspect particular attention is paid to the influence of emotions and empathy on the nature of communication between children and adults. The paper presents the analysis of psychological researches dealing with genesis of emotions, their interdependence with communication at different age. It is shown that in the process of communication, through empathy, affective involvement in emotional state of the other party is being developed, resulting in emotional connection, leading to interpenetration into the world of relationships. At the same time issues of

the influence of emotions on the character of interactions of the children with speech disorders has not been sufficiently covered in the scientific literature. Analysis of the specialised psychological researches allows to state that the condition of the emotional sphere of the children with systemic speech disorders (SSD) differs from the state of the emotional sphere of children with normal speech development, in particular they reveal higher levels of anxiety, higher degrees of mental and emotional stress, decreased emotional background. Children with SSD show less attention to the emotional state of other people and, as a result, have lower emotional responsiveness.

Keywords: emotions, empathy, emotional sphere, communication, children with systemic speech disorders.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014

Статтю прийнято до друку 15.11.2014

Рецензент: д.п.н., проф.Шеремет М.К.

УДК: 37.015.3:159.922.5.923.2:37.018.32(045)

ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ САМООЦІНКИ СОЦІАЛЬНО ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ

Нечипоренко К.С.

Постановка проблеми.

Досягнення дитиною підліткового віку викликає якісні зміни в розвитку її самосвідомості, зумовлені формуванням позиції дорослої людини. Об'єктивно ця позиція не відповідає реальному становищу підлітка в суспільному житті, його статусу неповнолітньої людини. Проте, як доводить В. Кобильченко, вже сама її проява означає, що підліток суб'єктивно перебуває у нових взаєминах із дорослими, світом їхніх цінностей, активно засвоює ці цінності, а ті утворюють новий зміст його свідомості [8, с. 19].

У процесі психосоціального розвитку депривовані підлітки з психофізичними вадами зустрічаються з типовими проблемами. Усвідомлюючи свої психофізичні особливості, відсутність батьківської турботи і підтримки, обмеження інтернатною установою, вони відчують труднощі в оцінці своїх вчинків, норм поведінки, ставлення до себе, до оточення. Ці труднощі часто загострюються тим, що підлітки не до кінця усвідомлюють цінність пізнавальної діяльності, здатність до подолання життєвих труднощів, потребу у дружній міжособистісній комунікації, прагнення до самореалізації у праці, досягнення успіхів у певних справах. Такі підлітки, будучи забезпеченими в умовах інтернатного закладу, не відчують потреби докладати до чогось зусиль.

Всі ці труднощі пояснюються об'єктивними причинами. По-перше, це складність підліткового віку, який полягає в тому, що діти, прагнучи визнання власної дорослості з боку оточення, ще не відчують себе дорослими повною мірою, по-справжньому. Однак саме це відчуття, як зазначає М. Заброцький, є тим новим, прогресивним в особистості, що обов'язково розвиватиметься, і саме на нього слід спиратись у педагогічній практиці, зокрема й у розвитку адекватної самооцінки [6, с. 67].

По-друге, вирішальну роль часто відіграють помилки у вихованні і розвитку депривованих підлітків з психофізичними вадами: турбота про них, пов'язана з їх психофізичними вадами; знижені вимоги до їх пізнавальної діяльності; обмеженість соціального середовища; недостатнє залучення до соціально значущої діяльності з урахуванням їх можливостей. Усе це призвело до того, що на період підліткового віку вони відстали від здорових ровесників у набутті знань, соціального досвіду, комунікативних здібностей тощо, а головне – не усвідомили необхідності щось робити самим по-можливості, а не пояснювати свою неспроможність до активних дій тільки своїми вадами.

По-третє, батьки, лікарі, соціальні служби недооцінюють самого процесу включення підлітків із психофізичними вадами у різних видів діяльності, не розвивають здатності до виконання дій, на які вони спроможні, а все роблять за них, що перетворюється у них на звичку й навколишній світ сприймається ними лише із споживацького погляду.

По-четверте, уся гострота проблеми полягає в тому, що, не набувши досвіду щось робити самому, спілкуватися і взаємодіяти з ровесниками в дитячому й підлітковому віці, у процесі дорослішання такі діти віддаляються в розвитку від своїх ровесників настільки, що відчують себе нездатними до нормального життя. Цього можна запобігти й повернути осіб такої категорії до повноцінного життя, незважаючи на вади, на чому наголошують, наприклад зарубіжні дослідники, Так, Джеральд Філліне (США) стверджує, що людина може навчитися переборювати труднощі, якщо вона зможе подолати свої особисті комплекси [4, с. 212].

У зв'язку з цим завданням сучасних досліджень повинна стати і така проблема, як вивчення способів залучення осіб із психофізичними вадами до активної участі у суспільному житті навіть в умовах інтернатного закладу, але перед цим, на наше глибоке переконання, слід з'ясувати, що вона здатна реально робити, наскільки спроможна сама оцінити свої можливості: фізичні, психічні, інтелектуальні, соціальні. Тому самооцінка в